

temes-3)

VERÓNICA ZARAGOZA GÓMEZ. Universitat de València

EL CONVENT DE SANTA CLARA DE PERPINYÀ: L'EXPERIÈNCIA DE LA CLAUSURA FEMENINA EN LA CRUÏLLA NORD-CATALANA DEL SEGLE XVII

Als territoris de parla catalana, la publicació d'estudis històrics solvents¹ sobre convents femenins està contribuint a contornejar bé les experiències de la clausura femenina a l'Antic Règim. En efecte, l'interès creixent que el tema ha suscitat, en paral·lel amb els avenços de la història de les dones, s'ha materialitzat en una varietat de publicacions sobre entorns i ordes monàstics diversos. Apareguts amb una voluntat interdisciplinària, permeten anar superant la imatge força estereotipada que situava les dones consagrades a la religió únicament en les coordenades de la contemplació espiritual, el silenci, la submissió i l'obediència. Entre altres aspectes, aquestes recerques han posat en valor la capacitat d'agència d'algunes figures femenines en el camp històric, social, espiritual o fins i tot polític al llarg dels segles. A més, han mostrat la pertinència d'abordar els convents com a centres de saber, de creació, apropiació i circulació de la cultura escrita per part de les religioses. De fet, cada vegada és més coneguda la nòmina d'autores que durant els segles XVI-XVIII van convertir l'escriptura en una activitat quotidiana conreada en la intimitat de la cel·la, amb un corpus de textos resultant ben diversificat i que està rebent atenció crítica.²

Aquest avanç en la matèria ha estat possible, en part, per la renovació dels plantejaments metodològics i també de les preguntes de recerca. Però fonamentalment s'ha degut a la interrogació i l'estudi de noves fonts, custodiades en gran manera pels arxius i biblioteques de les mateixes comunitats monàstiques,³ i per les quals, tradicionalment, els estudiosos s'havien interessat poc. En aquest sentit, voldria destacar els estudis locals, pel que fa al rescat i publicació d'aquestes fonts primàries fonamentals, en forma de transcripcions extractades o edicions,⁴ i també pels treballs dedicats a historiar els espais monàstics, des de les dimensions material i espiritual.

La història del convent de Santa Clara de Perpinyà ha rebut una atenció privilegiada, especialment des dels estudis locals, tot a partir de fonts localitzades tant al mateix convent com sobretot als Arxius Departamentals dels Pirineus Orientals.⁵ Ara sabem que els orígens del monestir es remunten al segle XIII (les primeres mencions són de 1266 i 1271), amb una línia de benefactores femenines que va contribuir a consolidar materialment i espiritual la comunitat: entre elles, Ermengarda de Botonac, primera abadessa i possible fundadora, o la ma-

teixa reina Sança de Mallorca, amb importants donacions. Al llarg dels anys, aquesta comunitat de clarisses va comptar amb diversos emplaçaments, fins que el 1550 es va establir en un nou edifici, dins de muralles, que va ser rebatejat com a monestir reial de Santa Clara de la Passió. El nou edifici havia estat sufragat per Carles I d'Espanya i supervisat per Francesc de Borja, conseller del monarca i virrei de Catalunya del 1539 al 1543. Resulta obligat fer notar els seus llaços directes amb les clarisses, atès que a Gandia s'havia consolidat un nucli important de dones procedents del llinatge Borja residents al convent de Santa Clara de la ciutat valenciana. Del convent estant, les dones Borja alternaven els resos i la vida contemplativa amb l'escriptura de textos devots, però també van contribuir activament a l'expansió de l'orde com a figures fundadores de nous convents de clarisses reformades a Castella. Va destacar Francesca de Jesús Borja Enríquez (de nom seglar Isabel), tia de l'esmentat Francesc de Borja i abadessa de la comunitat durant més de deu anys. Així mateix, és interessant indicar els vincles existents entre el nostre monestir i el va-

Antic convent de Santa Clara de la Passió, convertit en presó i posteriorment en Centre de Documentation des Français d'Algerie. Fotografia de l'autora.

Portada i darrera pàgina de *La Regla de Santa Clara* perpinyanesa, sense peu d'impremta. Font: R. SERRES-BRIÀ i P. VILA, «La Regla de la gloriosa Santa Clara (Perpinyà, 1707), un imprès no inventariat», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 48, 2007, p. 361-364.

LA REGLA DE LA
GLORIOSA SANTA CLARA.

Ab llicencia del Ordinari.

lencià, el primer a rebre la reforma de santa Colette de Corbié, des d'on es va estendre a Girona (1488), Pedralbes (1496), Castelló d'Empúries (1505) i d'altres fins a arribar al monestir perpinyanenc a finals del segle xv.

Tornant al monestir de Perpinyà, d'aquell edifici fet construir pel monarca espanyol n'acabarien marxant les religioses al segle xx, després d'haver patit diversos episodis d'exclaustració motivats pels aldarulls de la Revolució Francesa i altres avatars bèl·lics. La comunitat monàstica nord-catalana es va acabar establint al barri de Vernet, on encara es troba en l'actualitat.⁶ Una de les fonts de més valor històric per a l'estudi de la llarga trajectòria de les clarisses perpinyanenes és el *Llibre de memòries*⁷ conventual. Juntament amb una *Regla de la Gloriosa Santa Clara* (editada íntegrament en català a Perpinyà el 1707 i conservada en l'actual arxiu monàstic), aquestes me-

mòries ens permeten traspassar la clausura i reconèixer-hi l'espai de convivència d'aquelles filles de mercaders, artesans o alguns nobles perpinyanencs que, per voluntat familiar o per vocació pròpia, van destinar la vida al claustre. Amb una redacció a cavall del document històric i de la creació literària, el llibre de memòries registra «*algunas cosas notables en lo temps passat contingudes y també ara de present y per lo sdevenidor en aquest nostre Monestir de Santa Clara de la Passió en la present vila fundat y fet per la magestat de l'emperador Carlos quint*»; les anotacions, gairebé ininterrompudes, fan referència a un arc temporal que abasta des de 1549 fins al segle XIX (1842). A pesar de conservar-se encara inèdit a l'arxiu conventual (amb còpia microfilmada als ADPO), el document ha estat revisat per a gairebé tots els estudis publicats sobre el cenobi, atès que permet conèixer les vivències de les

temes-3)

clarisses en primera persona, narrades per les religioses, protagonistes i autores de les notes memorialístiques.

El llibre va ser iniciat el 1614 per sor Jerònima Palau i altres companyes van prendre-li el relleu. Des de l'anonimat, es va continuar aquell projecte de fixació de la memòria, vehiculat inicialment en llengua catalana, però que mostra una lenta incorporació del francès com a reflex de la conversió del Rosselló en una nova província del regne de França després de 1659.

El contingut del manuscrit s'articula en general en aquests apartats: «Electió de generals y provincials», «Electió de abadesa», «Entrades de religioses», «Imposicions de sensals» i «Memòries notables», amb una rellevància evident de les anotacions integrades en aquest darrer. L'abast dels fets permet comprendre i sistematitzar els esforços d'aquesta comunitat per tirar endavant, gràcies a l'ajut dels cònsols de la ciutat i d'altres benefactors, entre ells el nucli familiar de les religioses. A més, les notes de les memòries projecten llum sobre esdeveniments que van preocupar directament el convent i són també pinzellades interessants per a la història de la Catalunya del Nord, especialment en la cruïlla del segle XVII.

Referit a aquest segle, és interessant fixar-se en el plany de la religiosa anònima que immortalitzà en el llibre de memòries conventual un episodi funest que va commocionar profundament la comunitat: «[A]vui diumenge, que contam 10 de novembre de 1652, se'n fa memòria com per orde del senyor Segarra, governador del Rosselló i Serdanya, y del Mosur de La Mota, virrey de Catelunya y de tota la real Odiènsia, an tretas del present convent de Santa Clara de la Passió, de la present vila de Perpinyà, 20 religiosas. Las en han tretas y las han fetas anar en Cataluña, no en poc dolor d'ellas, que era llàstima y compassió veure-las partir, que rompían lo cor, que fosan estat de pedra veure-las tan afligidas. Eran sus ulls un riu de llàgrimas, axí de las que se anaven, com las que restaren. Feran-les menar en tanta infàmia que no las volgueren donar comboy sino los amos de las caba[l]caduras, que ningun deutor o benefactor se gosa atrebir acompanyar ditas religiosas per lo temor té totom a Mísser Segarra» (f. 81).

Els fets anotats transcorrien tan sols un mes abans que Joan Josep d'Àustria escenifiqués l'entrada triomfal a una Barcelona vençuda per les tropes de Felip IV, en el marc de la Guerra dels Segadors (1640-1659); una rendició de la Ciutat Comtal que feia efectiva la reincorporació de moltes viles catalanes a l'obediència del monarca espanyol després de la revolució catalana i de l'annexió del Principat a la Corona francesa. Tanmateix, com és sabut, més enllà de 1652 encara persistirien les hostilitats militars entre les dues potències europees; especialment al Rosselló, territori de frontera que les monarquies espanyola i francesa van ambicionar i que es trobava, des de 1643, dominat pel rei francès (acabaria incorporant-lo al seu domini per gràcia del tractat dels Pirineus).

En tal estat de guerra, doncs, va tenir lloc l'episodi detallat per aquestes memòries, que refereixen com aquell 1652 vint monges de Santa Clara foren forçades a l'exili per la política repressiva francesa. En consonància al sentiment antifrancès exterioritzat pel clergat als comtats nord-catalans, se les acusava de desafecció a Lluís XIV i van ser obligades a viure refugiades durant vuit anys en diversos convents de clarisses a Girona i a Barcelona.

Retrat de la mare Antigó. Font: Wikimedia Commons

Només dos anys després d'haver tornat del desterrament (1660), el convent de Santa Clara de Perpinyà va protagonitzar un nou episodi d'indocilitat amb rerefons polític.⁸ Fou una lluita obstinada per part d'algunes religioses que no van cessar fins que van aconseguir desvincular-se dels pares franciscans (s'havien integrat a la província francesa de Sant Lluís de Provença) per posar-se sota l'autoritat del bisbe d'Elna, català com elles. Les peticions de les monges van ser, finalment, oïdes pel papa Alexandre VII i ratificades pel monarca francès, cosa que permeté a les clarisses de Perpinyà continuar tenint

confessors amb qui compartien llengua i uns codis culturals catalans, a pesar de la imposició de les noves fronteres. Aquest afer, que, de fet, havia dividit la comunitat en dues faccions (n'hi ha registre en les memòries) i que va comportar fins i tot l'excomunió de les monges rebels, va tirar endavant gràcies a la implicació personal de sor Anna Maria Antigó (Perpinyà, 1602-1676), que va assumir càrrecs de màxima autoritat al convent, com el d'abadessa o el de mestra de novícies. Pels episodis referits, la historiografia la considera una força de resistència a l'aculturació que experimentarien les terres nord-catalanes; també es va consolidar una reputació de santedat al voltant de la seva figura i va gaudir d'una important veneració popular d'abast local projectada sobre la conservació del seu cos incorrupte.⁹ De fet, se la considera beata malgrat no haver prosperat el seu procés de beatificació i a l'església del convent actual de les clarisses es pot contemplar el cos d'Antigó, que va sobreviure als episodis revolucionaris de 1789.

Per anar acabant, sols em queda per dir que la lectura acurada i l'estudi del llibre de memòries, del qual he aportat un petit tast, permet projectar al convent de Santa Clara de Perpinyà les asseveracions d'Àngela Atienza sobre el conjunt de convents hispànics a l'època moderna: «un convento era y fue mucho más que una institución de vida religiosa. Un convento era un centro de poder. Su propia naturaleza religiosa le proporcionaba *per se* una gran ascendencia, moral y real; su papel orientador, su cometido en el adoctrinamiento, su función vigilante... le otorgaban una superioridad y una capacidad de influencia pública y privada innegable. Su inserción en la vida local, con las múltiples facetas que tuvieron, convirtió a los cenobios además en focos que articulaban relaciones sociales. Su trascendencia y capacidad de incidir en las estructuras de poder locales y sus dinámicas y en sus pugnas internas no puede pasar desapercibida a la investigación histórica».¹⁰ Unes reflexions il·luminadores que han guiat i han de guiar les nostres passes en futures investigacions sobre aquest i altres espais monàstics. ■

Notes

1. A tall d'exemple: E. CALLADO, *Vergel de perfectísimas flores. El convento de Corpus Christi de Carcaixent*. València: PUV, 2020; J. V. FERRE, *El monasterio de Agustinas de Bocairent: Historia de una fundación familiar (1556-2004)*, Madrid: Editorial Agustiniiana, 2018. També les tesis doctorals M. C. CORTÉS, *Las clarisas capuchinas en el Alicante de Época Moderna: Clausura y sociedad*, Universitat d'Alacant, 2016; A. ROSILLO, *El monasterio de Santa Clara de Manresa (siglos XIV-XVII). Las clarisas en la Cataluña central*, Universitat de Barcelona, 2016.
2. V. ZARAGOZA, «L'univers literari femení de l'edat moderna a l'àmbit català: textos i llengües de l'esfera monàstica», en M. PÉREZ SALDANYA i R. ROCA (ed.), *Del manuscrit a la paraula digital. Estudis de llengua i literatura catalanes*, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2018, p. 67-93; i per a l'orde de les clarisses: M. V. TRIVIÑO, *Escritoras clarisas españolas. Antología*, Madrid: BAC, 1992.
3. Pel que fa als convents com a productors de documentació: I. BRUGUÉS, *Producció i gestió documental d'un monestir femení. Anàlisi de la funció d'arxiu i la gestió del claustre a Sant Daniel de Girona (1018-2017)*. Universitat de Barcelona, 2017; M. GRAS, *Diccionari biogràfic d'autors carmelites descalços de la província de Sant Josep*. IEC, 2013.
4. Per al llibre de memòries que aquí es comenta: E. CORTADE, «Una crònica inèdita de gran interès», *Revista Catalana*, 17 (1973), p. 28-31 i «Una crònica inèdita de gran interès (Continuació)», *Revista Catalana*, 20 (1973), p. 13-19.

5. E. CORTADE, «Le monastère royal de Sainte Claire de la Passion», *Revue Conflent*, 83 (1976), p. 277-305; R. SERRES-BRIÀ, «El monestir de Santa Clara de Perpinyà», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, LII, p. 225-235; i *Mère Anna Maria Antigó et les Clarisses de Perpignan : du XVIIème siècle à nos jours [Mare Anna Maria Antigó i les Clarisses de Perpinyà: des del segle XVII fins ara]*, Perpinyà: [Mairie de Perpignan] 2002.
6. Vegeu <https://clarisses66.fr/> [consulta: 09/10/2020].
7. V. ZARAGOZA, «Perpetuació del passat al convent de Santa Clara de Perpinyà a través del seu *Llibre de Memòries*», en O. JANÉ, E. MIRALLES i I. FERNÁNDEZ (ed.), *Memòria Personal. Una altra manera de llegir la història*. Bellaterra: UAB, 2013, p. 35-48.
8. A. MARCET JUNCOSA, «El clergat rossellonès, agent de la resistència a la francesització després del Tractat del Pirineu», en *Primer Congrès d'Història Moderna de Catalunya*, 2. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 457-462; «L'affaire des clarisses de Perpignan : un exemple de l'attitude du clergé roussillonnais après l'annexion», en M. BRUNET *et al* (dirs.), *Pays Pyrénéens & Pouvoirs centraux, XVIIe-XXe siècles*, I. Foix: Conseil Général de l'Ariège, 1993, p. 451-466.
9. P. VILA, «Anna Maria Antigó, la santa incorrupta», *Presència*, 24-30 de gener de 1993, p. 22-23.
10. *Tiempos de conventos. Una historia social de las fundaciones en la España moderna*. Madrid: Marcial Pons, 2008, p. 17.